

SZIVÓS KRISTÓF*

A felek eljárástámogatási kötelezettsége a jogösszehasonlítás szemszögéből

Szerzőként abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a Jubilánssal már több alkalommal is megvitathattam gondolataimat a Pp.-ről és a perjogi alapelvekről. Bár a legtöbb esetben nem értettünk egyet, a diskurzusok mindig lehetőséget adtak arra, hogy továbbgondoljam az általam megfogalmazottakat. Reményeim szerint Professzor Úr örömmel és érdeklődéssel olvassa majd a jelen sorokat és hogy a témával kapcsolatos további felvetéseimet a következő jeles születésnapjára készült kötetben ismételten megoszthatom vele.

I. Jogösszehasonlítási irányvonalak a Pp. alapelvi fejezetében

A Pp. alapelvi fejezete koncepcionálisan más alapokra helyezkedik, mint az előző perrendtartás ugyanezen része. Az alapelvek kodifikációja során a jogalkotó kiemelte, hogy számos jogösszehasonlító aspektust vett figyelembe, valamint több tételes rendelkezés kapcsán megjelölte azon külföldi perrendtartásokat, amelyeket az adott alapelv megfogalmazása során irányadónak tekintett: „[a] Javaslát alapelveinek meghatározása a külföldi polgári perrendtartási törvények alapelveire is figyelemmel történt. Az utóbbi évtizedekben újrakodifikált európai külföldi perrendtartási törvények jelentős része tartalmaz külön alapelvi fejezetet. E külföldi modellek, pl. a szlovén polgári perrendtartás [...], a litván polgári perrendtartás [...], a horvát polgári perrendtartás [...] terjedelmes, önálló szerkezeti egységben megjelenített tíz-tizenhét részletező alapelvet tartalmaznak.”¹ A miniszteri indokolás ehelyütt ugyanakkor kiemelte azt is, hogy az osztrák és német perrendtartásokat tekinti általánosságban *mintaadónak*, amelyek nem tartalmaznak külön alapelvi fejezetet. A jogalkotó végül azt a kodifikációs módszert követte, amely a svájci polgári perrendtartást is jellemzi, azaz, hogy csak „a törvénykönyv egészére vonatkozó alapelvek jelennek meg a lehető legtömörebb megfogalmazásban.”²

A tanulmány a – Jubiláns által több alkalommal is elemzett³ – perhatékonyságot biztosítani kívánó új alapelvek (perkoncentráció, a felek eljárástámogatási kötelezettsége és

* tudományos segédmunkatárs, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete

¹ T/11900. sz. törvényjavaslat a polgári perrendtartásról. Általános indokolás.

² Uo.

³ SZABÓ IMRE: *A polgári peres eljárás hatékonysága*. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tomus LXIX. (2007) Fasc. 1–48. 631–654. pp.; SZABÓ IMRE: *A hatékonyság: megvalósítható cél vagy eljárási elv?* In: Harsági Viktória – Wopera Zsuzsa (szerk.): *Az igazságszolgáltatás kihívásai a XXI. században*. Tanulmánykötet Gáspárdy

a bíróság közrehatási tevékenysége) közül az eljárástámogatási kötelezettség vonatkozásában arra a kérdésre keresi a választ, hogy megalapozottak és helytállóak voltak-e a jogalkotó jogösszehasonlító megállapításai.

II. Megoldások az eljárástámogatási(?) kötelezettség megoldására a német nyelvterületeken

A jogalkotói kommentár kiemelte, hogy „a mintaadónak tekintendő tradicionális külföldi perjogi kódexben is megjelenik a feleket terhelő eljárástámogatási kötelezettség, másképpen a per előbbre vitele kötelezettségének nevesítése”,⁴ így a német és az osztrák perrendtartásokban. A német terminológia (*Prozessförderungspflicht*) inkább eljárás-előbbreviteli kötelezettségként értelmezhető, a magyar fordítást nem tartom szerencsésnek abból a szempontból, hogy a perben nem az eljárásnak van támogatója, hanem legfeljebb a félnek lehet.

1. A német megoldásról röviden

A tanulmányban részletesen csak az osztrák perrendtartás (öZPO) megoldását elemzem, mivel a magyar perjogtudományban Czoboly korábban már megtette a német szabályozás és annak előzményének bemutatását.⁵ Az 1877-es liberális permodell helyébe – az öZPO hatására – a XX. század közepére a szociális modell lépett, ugyanakkor az 1960-as és 70-es évekre újra felerősödtek a dZPO-val szembeni kritikus hangok, amelyek hatására az 1976-os *Vereinfachungsnovelle*⁶ megerősítette az 1933-ban bevezetett eljárás-előbbreviteli kötelezettséget.⁷ Ezen belül is megkülönböztethető az általános (282. §)⁸ és a különös eljárás-előbbreviteli kötelezettség, amely utóbbi alatt a bíróság által tűzött határidőkből folyó kötelezettség értendő [dZPO 296. § (1) bek.], amely preklúziót von maga után.⁹ A 296. § egyébként több különböző kizárási szabályt különböztet meg.¹⁰

László professzor emlékére. HVG-Orac. Budapest, 2007. 363–379. pp.; SZABÓ IMRE: *Perhatékonyság és a percselekmények időszertűségének elve*. In: Varga István (szerk.): *Codificatio processualis civilis. Studia in Honorem Németh János II. ELTE Eötvös*. Budapest, 2013. 365–376. pp.; SZABÓ IMRE: *A megújult polgári perrendtartás hatékonysági rendelkezései*. In: Görög Márta – Hegedűs Andrea (szerk.): *Lege duce, comite familia. Ünnepi tanulmányok Tóthné Fábán Eszter tiszteletére, jogász pályafutásának 60. évfordulójára*. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2017. 470–478. pp.

⁴ WOPERA ZSUZSA: *A törvény hatálya és az alapelvek*. In: Uő (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartáshoz*. Wolters Kluwer. Budapest, 2019. 44. p.

⁵ CZOBOLY GERGELY: *A késedelmes eljárási cselekmények szankcionálása. Preklúziós rendelkezések a német polgári perrendtartás 1976. évi novellájában*. In: Ádám Antal (szerk.): *PhD-tanulmányok 10*. Pécs, 2011. 51–67. pp.

⁶ Gesetz zur Vereinfachung und Beschleunigung gerichtlicher Verfahren (Vereinfachungsnovelle). BGBl 1976/141. vom 09. 12. 1976.

⁷ CZOBOLY 2011, 52. p. 9. vj.

⁸ A szabályt a magyar perjog „gondos és eljárást elősegítő pervitel” néven vette át 1995-ben [1952. évi III. törvény 141. § (2) bek.]. KENGYEL MIKLÓS: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Osiris. Budapest, 2003. 140. p. 91. l.j.

⁹ CZOBOLY 2011, 53. p.

¹⁰ Uo. 54–61. pp.

2. Az osztrák polgári perrendtartás megoldása

Az eljárás előbbrevitelének és a polgári eljárás gördülékeny lebonyolításának követelménye hosszú múlttal rendelkezik Ausztriában, hiszen már Franz Klein is kiemelte, hogy a per társadalmi (szociális) funkcióját csak akkor tudja betölteni, ha a „jelen helyzetben nyújt segítséget” (*Gegenwartshilfe*).¹¹

Az öZPO 178. §-a a törvény egy olyan rendelkezése volt, amelyet több, mint egy évszázad során, vagyis a kódex 1898-as hatálybalépése óta nem módosítottak, így a 2002. évi novella¹² volt az, amely ezt először megtette.¹³ E novella vezette be ugyanis a *Prozessförderungspflicht* szabályát oly módon, hogy a feleknek előadásaikat kellő időben és teljes körűen kell megtenniük annak érdekében, hogy az eljárást a lehető leggyorsabban le lehessen folytatni.¹⁴ A módosítás célja az volt, hogy a bírósági eljárások gyorsan és hatékonyabban folyanak le.¹⁵

Kiemelendő továbbá a magyar Pp. miniszteri indokolásának azon bekezdése, amely szerint a „Javaslat az eljárás-támogatási kötelezettséggel együtt, azzal összefüggésben nevesíti a felek peranyag-szolgáltatási kötelezettségét, hasonlóan az osztrák polgári perrendtartás 178. § (1) bekezdésével.”¹⁶ Csakhogy az öZPO említett bekezdése nem a peranyag-szolgáltatási elv szabálya – a törvény a tárgyalási elvet nem is szabályozza –, hanem két féli kötelezettséget foglal magában: a *Wahrheitspflicht* (igazmondási kötelezettség),¹⁷ amelynek kimondása a történeti folytonosság (*historische Continuität*) jegyében történt¹⁸ és a *Vollständigkeitspflicht* (teljeskörű előadás kötelezettsége) szabályait.¹⁹ Tagadhatatlan, hogy e szabályt összefüggésbe lehet hozni a tárgyalási elvvel, hiszen végső soron levezethetők abból (ti. főszabály szerint a fél bocsátja rendelkezésre a peranyagot, és ha rendelkezésre bocsátja, akkor az legyen teljeskörű és feleljen meg a valóságnak), de együtt szabályozni azokat nem lehet, mivel a peranyag-szolgáltatási elvnek és az eljárás-támogatási kötelezettségnek merőben eltérő a koncepciója (az állítás és a bizonyítás érdek, az igazmondás pedig kötelezettség).

¹¹ KLEIN, FRANZ: *Vorlesungen über die Praxis des Civilprocesses*. Manz. Wien, 1900. 10. p.; FIDLER, PHILIPP: *Schadenersatz und Prozessführung. Grundlagen und System einer Haftung von Prozessparteien*. Manz. Wien, 2014. 180–181. pp.

¹² ZVN 2002. BGBl I 2002/76.

¹³ STIMEZ, IRMGARD MARIA: *Die Prozessförderungspflicht und Präklusionsbestimmungen im österreichischen und deutschen Zivilverfahrensrecht – ein Rechtsvergleich*. Univ. Diss. Salzburg, 2008. 65. p.

¹⁴ „§ 178. (2) Jede Partei hat ihre Vorträge so zeitgerecht und vollständig zu erstatten, dass das Verfahren möglichst rasch durchgeführt werden kann (Prozessförderungspflicht).” A rendelkezés részletes elemzésére a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség, ahhoz l. STIMEZ 2008, 65–77. pp.; MILJEVIC-PETRIKIC, ALEKSANDRA: *Die Kooperation zwischen den Parteien und dem Gericht nach der Zivilverfahrensnovelle 2002*. Univ. Diss. Wien, 2005. 48–100. pp.; STOCH, FELIX GRAF VON: *Prozessförderung durch das Mittel der Präklusion im österreichischen und deutschen Recht (de lege lata – de lege ferenda)*. Univ. Diss. Wien, 1996. 22–28. pp.

¹⁵ SALFICKY, HERBERT: *Die Prozessförderungspflicht und Präklusion*. Österreichisches Recht der Wirtschaft 2002/10. 578. p.

¹⁶ T/1900. sz. törvényjavaslat a polgári perrendtartásról. Részletes indoklás a 4. §-hoz (kiemelés tőlem: Sz. K.).

¹⁷ Az igazmondási kötelezettség egyértelműen osztrák hatásra került be a magyar perjogi szabályozásba 1911-ben. KENGyel MIKLÓS: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Osiris. Budapest, 2003. 164. p.

¹⁸ KLEIN, FRANZ: *Die schuldhaftige Partei-handlung: Eine Untersuchung aus dem Civilprocessrechte*. Toeplitz & Deuticke. Wien, 1885. 118. p.

¹⁹ BRENN, CHRISTOPH: § 178 ZPO. In: Konecny, Andreas (szerk.): *Kommentar zu den Zivilprozessgesetzen*³ Bd. 2. Tb. 3., Manz. Wien, 2015. 476. p.; SCHUMACHER, HUBERTUS: *Rechtsanwalt und Wahrheitspflicht im Zivilprozess*. Österreichisches Anwaltsblatt 2009/10. 429–430. pp.

Álláspontom szerint a jogalkotó alapkonceptiója nem helytálló a tekintetben, hogy az eljárástámogatási kötelezettségből vezeti le a peranyagszolgáltatási elvet; ha a kettő között van összefüggés, akkor az legfeljebb fordított irányú lehet. A tárgyalási elvet mindenképpen indokolt lett volna a Pp.-ben külön §-ban megjeleníteni, hiszen ugyanolyan alappillére a polgári pernek, mint a rendelkezési elv.²⁰ Az igazmondási kötelezettség és az eljárás előbbrevitelének kötelezettsége abban különbözik egymástól, hogy míg előbbi egy tartalmi követelményt, addig az utóbbi egy időbeli követelményt jelöl a fél előadásaival szemben. Ez annak ellenére igaz, hogy az öZPO a (2) bekezdésben a megfelelő időben és teljeskörűen (*zeitgerecht und vollständig*) fordulatot használja, de az alkalmazott szankciók tekintetében az időbeliség jut érvényre (ld. alább). A magyar jogalkotói kommentár is az időbeliségnek juttat döntő szerepet az eljárástámogatási kötelezettség vonatkozásában: „a fél az eljárástámogatási kötelezettségét megsértve *elmulaszt megtenni vagy késedelmesen teljesít* egy eljárási cselekményt.”²¹

Bár a *Prozessförderungspflicht* megsértése tekintetében az öZPO a 178. §-ban nem biztosít a bíróság számára szankciót,²² a kódex más részeiben több jogkövetkezmény is található, így részben perköltségviseléssel összefüggő szankciók, amikor is a törvény a költségspecializáció elvét rendeli alkalmazni (öZPO 44., 48. és 142. §§), valamint a vétkes féli késedelem miatt a fél által előadottak visszautasítása (öZPO 179. § 2. mondat),²³ amely lényegében egy preklúziós rendelkezés.

A 179. §-nak egyébként kettős tartalma van, hiszen egyrészt kimondja a szóbeli tárgyalás egységének elvét (*Grundsatz der Einheit der mündlichen Verhandlung*) és ennek egy kivételét, amely preklúzióval jár.²⁴ Itt lényegében a Plósz-féle Pp. által (222. § 1. bek.) és az 1952. évi Pp. [141. § (6) bek.] által is ismert azon szabállyal állunk szemben, amely lehetővé teszi a késleltetve előadottak kirekesztését a peranyagból. Az osztrák Pp.-ben az ezt lehetővé tevő szabály már a törvény elfogadásától, azaz 1895-től részét képezi a kódexnek, eddig kétszer módosították,²⁵ legutóbb éppen 2002-ben, és ettől kezdve a preklúziós jogkövetkezmény a *Prozessförderungspflicht* megsértésének általános szankciójává vált.²⁶ Kiemelendő, hogy szerepe van a fél szubjektumának, hiszen a félnek vétkesnek (*schuldhaft*) kell lennie a későbbi előterjesztés kapcsán.

Ehhez képest a magyar eljárástámogatási kötelezettséghez objektív szankciók társulnak, a két legfontosabb a perfelvétel során alkalmazandó pénzbírság [Pp. 183. § (5) bek.] és a perfelvétel lezárása, mint objektív jellegű preklúzió. A mintaadó kódexek ugyanakkor főszabály szerint szubjektív alapon ítélik meg a nem megfelelő időben történő előadást. A szubjektivitás egyébként nemcsak a féli vétkesség megkövetelésében ölt testet, hanem a bírói mérlegelés során is, amelyet a Pp. a perfelvétel során alkalmazandó jogkövetkezmények vonatkozásában a legtöbb esetben mellőz.

²⁰ VARGA ISTVÁN: *A törvény hatálya és az alapelvek*. In: Uő (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja*. HVG-Orac. Budapest, 2018, 28–29. pp.

²¹ WOPERA 2019, 44. p. (kiemelés tőlem: Sz. K.). L. még CZOBOLY 2011, 52. p.

²² STIMEZ 2008, 65. p.

²³ KODEK, GEORG – MAYR, PETER: *Zivilprozessrecht*. facultas. Wien, 2018. 249. p.; BRENN 2015, 483. p.

²⁴ MCGUIRE, MARY-ROSE: *Prozessförderungspflicht und Präklusion. Über das Verhältnis von § 178 Abs 2 zu § 179 ZPO nach der ZVN 2002*. eclex 2010, 1153–1154. pp.

²⁵ BGBl I 1997/40; BGBl I 2002/76.

²⁶ ANNERL, ANDREW: *§ 179 ZPO*. In: Konecny, Andreas (szerk.): *Kommentar zu den Zivilprozessgesetzen*³ Bd. 2. Tb. 3. Manz. Wien, 2015. 493. p.

III. Összegző gondolatok

1. Aggályok a jogalkotó jogösszehasonlítása vonatkozásában

A tanulmányban azt a kérdést igyekeztem körüljárni, hogy megfelelőek voltak-e a jogalkotó jogösszehasonlító megállapításai a felek eljárástámogatási kötelezettsége vonatkozásában. A tanulmány írása során három gondolat fogalmazódott meg bennem, amelyek egymással összefüggenek, így indokolt az együttes tárgyalásuk. Ezek az alábbiak: a) recipiált szöveg, elfelejtett szellemiség (azaz a teleologikus jogértelmezés hiánya); ebből következően b) a felületes jogösszehasonlítás és c) csak a megfelelő kódexek figyelembevételének szükségessége.

A jogösszehasonlításnál, sőt eredendően a jogszabályok értékelése vonatkozásában elsődlegesen az adott törvény célját, *szellemiségét* kell alapul vennünk (teleologikus értelmezés), amely lehet akár objektív, akár szubjektív.²⁷ Ehhez ugyanakkor a vonatkozó szakirodalom és joggyakorlat (valamint az Alaptörvény hetedik módosítását követően a preambulum és a miniszteri indokolás) elemzése szükséges. Emiatt úgy gondolom, hogy a jogalkotó jogösszehasonlítása rendkívül felületes volt, hiszen, ha megtörtént volna a szellemiség megfelelő vizsgálata, akkor álláspontom szerint *az eljárástámogatási kötelezettség nem lenne része a mai perjogi szabályozásnak* (a szankciórendszer miatt, l. alább). Tekintettel arra, hogy a minisztériumi kodifikációs anyagok nem nyilvánosak, nem derül ki, hogy a jogalkotó a külföldi perrendek figyelembevételkor milyen szakirodalmat és joggyakorlatot vett figyelembe a szabályok megalkotásakor, így a fentebb leírtak alapján nem zárható ki, hogy az alapelvi fejezet néhány vonatkozásában – pont a szellemiség átvételének hiánya miatt – nem történt más, mint „puszta receptio, idegen jognak gépies lemásolása.”²⁸

A tanulmány terjedelmi kereteit szétfeszítené annak fejtegetése, hogy miért alakult úgy a magyar perjog történetében, hogy mindig a német és osztrák perrendek szolgáltatták – a szocializmus időszakát leszámítva – a hazai perjogi reformtörekvések alapját. A jogalkotónak ehelyütt úgy gondolom, hogy egészséges mértéktartást kellett volna gyakorolnia, hiszen felmerül a kérdés: miért vegyünk alapul olyan külföldi perrendeket (l. pl. litván, horvát, szlovén), amelyek nem illeszkednek a magyar perjogi fejlődés rendszerébe? Tagadhatatlan, hogy a jogösszehasonlítás előretörése „trend”, ugyanakkor ez nem lehet cél nélküli.

2. Az eshetőségi elv és az eljárástámogatási kötelezettség viszonya röviden

A Jubiláns témavezetése mellett kezdtem el az eshetőségi elvvel (eventualitással) foglalkozni, így lezárásként e vonatkozásban is szeretnék pár gondolatot megosztani, hiszen

²⁷ A kettő közötti különbségről l. JAKAB ANDRÁS: *A bírói jogértelmezés az Alaptörvény tükrében*. Jogesetek Magyarázata 2011/4. 86–90. pp.

²⁸ Kiss Albert felszólalása a Magyar Társadalomtudományi Egylet 1914. május 1-jei szaktanácskozásán (*Tanácskozás a polgári törvénykönyv tervezetéről*, 379. p.). http://mtdportal.extra.hu/MTSZ/1914/1914_05.pdf (utolsó megtekintés ideje: 2021. június 30.)

pont itt tűnhet ki leginkább a teleologikus jogértelmezés nélküli jogszabálysöveg-recepció. A hatályos Pp. az eshetőségi elvre épül; a törvény az osztott tárgyalási rendszerben ugyanazokkal az eszközökkel operál, mint korábban a közönséges német jog (*ius commune*) perjoga, amikor az eshetőségi elv uralkodott a német nyelvterületen.²⁹ A területi korlátok miatt csak utalok arra, hogy a német szakirodalomban vitatott az eljárás-előbbreviteli kötelezettség és az eventualitás egymáshoz való viszonya. *Gottwald* például élesen elhatárolja a kettőt,³⁰ *Weth* ugyanakkor hosszasan értekezik a kérdésről, amelyet félig-meddig nyitva is hagy, mivel vitatott a kettő kapcsolatának megítélése.³¹ A *Zöller*-féle kommentárban az alperesi védekezés kapcsán (dZPO 277. §) pedig ugyancsak az jelenik meg, hogy a törvény a 282. §-ban kimondott *Prozessförderungspflicht* szabályát konkretizálja abban az értelemben, hogy a félnek írásban nem kell valamennyi, a kezdettől rendelkezésre álló, *lehetségesen* (*möglicherweise*) a döntés alapjául szolgáló peranyagot előadnia (l. eshetőségi elv), hanem gondos (*sorgfältig*) eljárást vár el az alperestől,³² vagyis elválasztja a kettőt egymástól. Az osztrák perjogi szakirodalomban nem találtam a kérdést feszegető munkát.

Úgy gondolom nem véletlen, hogy a svájci perrendtartás – amely a magyarhoz hasonlóan erősen épít az eshetőségi elvre³³ – nem mondja ki a *Prozessförderungspflicht* szabályát, mivel a kettő álláspontom szerint eltérő kötelezettséget támaszt a féllel szemben, és erre a szankciórendszer a legfőbb bizonyíték.³⁴ Láthattuk, hogy a német és osztrák perrendek szubjektív alapú, a bírói mérlegelést és a fél vétkességét is figyelembe vevő preklúziót alkalmaznak. Ezzel szemben a magyar perrendtartás perfelvételt lezáró végzése (preklúzió), valamint például a Pp. 183. § (5) bekezdése és 203. §-a objektív alapon szankcionálja a nem megfelelő időben való előterjesztést.

Az eljárástámogatási kötelezettség tekintetében szükséges rámutatni a magyar és az osztrák-német perjogi kódexek merőben eltérő szellemiségére, tekintettel arra, hogy míg előbbi az *eshetőségi elv* alapján osztja ketté a tárgyalási szakaszt, addig az öZPO és a dZPO a szóbeli tárgyalás egységességét vallja. A kettő ugyanakkor teljesen más felfogásra épül. A szóbeli tárgyalás egységességére épülő perrend ugyanis *negatív pervezetést* alkalmaz az eshetőségi elv helyett a perelhúzás megakadályozása érdekében,³⁵ amely elnevezésében is utal arra, hogy nem pozitívan követeli meg a koncentrált előadást, mint az eshetőségi elv, hanem a késleltetést kívánja elkerülni.³⁶

²⁹ Erről l. részletesen SZIVÓS KRISTÓF: *Az eshetőségi elv alkalmazásának dogmatikai alapjai a polgári peres eljárásban* (kézirat, megjelenés alatt).

³⁰ GOTTWALD, PETER: *Neue höchststrichterliche Rechtsprechung zum Zivilprozeßrecht*. Juristenzeitung 1983/15. 527. p.

³¹ WETH, STEPHAN: *Die Zurückweisung verspäteten Vorbringens im Zivilprozeß*. Carl Heymann. Köln/Berlin/Bonn/München, 1988. 132–136. pp.

³² GREGER, REINHARD: § 277. In: Zöller, Richard et al.: *Zivilprozessordnung*. Otto Schmidt. Köln, 2014. 901. p.

³³ L. részletesen SUTTER-SOMM, THOMAS: *Schweizerisches Zivilprozessrecht*. Schulthess. Zürich/Basel/Genf, 2017. 97–101. pp.

³⁴ *Weth* is kiemelte, hogy az eshetőségi elv a hatályos német perjoggal szemben akkor is preklúzióval szankcionál, ha a későbbi előadás nem eredményezi az eljárás késleltetését. WETH 1988, 135. p.

³⁵ HAENDEL VILMOS: *A perbeli cselekmények koncentrációja a koncentrációja a magyar perjogi fejlődés szolgálatában*. Ifj. Ludvig és Janovits Könyvnyomdája. Miskolc, 1932. 17. p.

³⁶ Uo. 18. p.